

Kamen na kamen palača... (izkopavanje gradišča na Krasu)

predeljivih predmetov v muzejskem depozitu. In ker je naloga izkopavalca, da po zaključku izkopavanja analizira vse obstoječe podatke in gradivo ter napiše poročilo, bo delo mnogo lažje in kratkotrajnejše, nenazadnje pa tudi bolj pošteno, če določene faze dela čim bolj korektno opravi že med izkopavanji.

Opombe:

1. Prva izkopavanja leta 1960 je vodil P. Petru (Petru 1961), leta 1964/65 pa M. Slabe (Slabe 1975).
2. Obrazci so predstavljeni v članku D. Grosman in Z. Stančiča (glej tu Grosman in Stančič, sl. 1-3).

Irena Šinkovec

Vsaka regija s svojim naravnim in socialnim razvojem odločilno sodeluje pri oblikovanju in ohranjanju arheološkega zapisa. Naravne danosti jasno definirajo potencial pokrajine za komunikacije, izrabo tal, poselitvene možnosti in podobno. Skupnosti, ki poseljujejo nek prostor pa jih skušajo čim bolj izrabiti oziroma jih tudi preseči. Vse te okoliščine ne vplivajo samo na kvaliteto bivanja v nekem prostoru, temveč imajo tudi pomembno vlogo pri nastajanju in konzervaciji arheološkega zapisa. Pri tem mislimo predvsem na vso množico postdepozicijskih procesov. S tem problemom se soočajo praktično vsi izvajalci rekognosciranja in izkopavalci. Če želimo sistematično pregledati neko najdišče ali prostor, moramo v največji meri upoštevati postdepozicijske procese, ker lahko v nasprotnem primeru proizvedemo zmotne vzorce in pomanjkljive ter zavajajoče interpretacije.

Kras je očiten primer pokrajine z zelo hitrimi in radikalnimi naravnimi in antropogenimi procesi preoblikovanja krajine. Pomanjkanje večjih vodnih virov, zelo razgiban svet, omejena količina obdelovalne zemlje, specifična klima z izrazitim sušnim obdobjem poleti, značilen izbor gradbenega materiala in še mnoge druge okoliščine, vse to je v različnih obdobjih vodilo v oblikovanje specifičnih bivalnih vzorcev na Krasu. Skupna vsem tem vzorcem pa je kar največja prilagojenost naravnim in socialnim pogojem bivanja v določenem času in prostoru.

V prispevku ne nameravamo naštevati različnih kultur in skupnosti, ki so živele na Krasu in soustvarjale njegovo današnjo podobo; njihovo razumevanje po diahroni ali sinhroni osi je sicer odločilnega pomena, če želimo spoznati zgodovinski razvoj določenega prostora. Toda, če se želimo prebiti do te stopnje v interpretaciji, moramo najprej rešiti celo vrsto problemov, ki nastopajo na osnovnem nivoju - na nivoju zajemanja podatkov. Samo če smo pri zajemanju podatkov čim bolj objektivni (seveda popolna objektivnost ne obstaja), lahko upamo, da bomo zmogli tudi vse višje stopnje interpretacije in rekonstrukcije.

Verjetno ni znanosti, ki bi bila pri postopkih odkrivanja podatkov tako destruktivna kot arheologija. Največkrat je zajemanje arheoloških podatkov nepovraten proces in se napak, ki smo jih naredili pri izkopavanju in dokumentiranju, največkrat ne da popravljati (za probleme

izkopavanj glej Barker 1982; Harris 1989; Carandini 1981).

Zakaj v takšni meri opozarjamo na problem zajemanja podatkov in na postdepozicijske procese? Zato, ker je to prvi problem, s katerim se mora spopasti vsak arheolog na terenu. Če tega problema ne reši zadovoljivo, praktično ne more več upati, da bo lahko izvedel relevantno interpretacijo odkritega. Zaradi neupoštevanja postdepozicijskih procesov lahko zgrešimo naravo najdbe, lokacijo, interpretacijo posameznih plasti, celo njihovo kronološko zaporedje, ali pa ne razumemo določenih posledic na premičnih najdbah. Intenzivna naravna akumulacija na določenem najdišču nam zaradi obsežnih depozitov npr. lahko zelo oteži njegovo razumevanje danes. Močna erozija lahko po drugi strani deformira najdišče in ga celo prestavi nižje po pobočju (da ne govorimo o vseh človekovih posegih v pokrajino). Strinjati se moramo torej, da vzorci, na katere naletimo pri našem delu na terenu, niso v tolikšni meri vzorci bivanja v preteklosti, kot so to predvsem vzorci postdepozicijskih procesov.

Kraška gradišča, kot danes najvidnejša poselitvena oblika v prazgodovinskem času, so prav tako podvržena vsem tem vplivom. Sam Kras kot pokrajina je v zadnjih treh tisočletjih pretrpel zelo radikalne spremembe. Do obdobja mlajše prazgodovine (do približno prvega tisočletja pr.n.št., glej Gams 1989) je bil Kras gozdnata pokrajina. V halštatskem obdobju se je začelo veliko krčenje gozdov in s tem degradacija pokrajine, ki je trajala pravzaprav do sredine 19. stoletja, ko je Kras dosegel verjetno največjo stopnjo degradacije pokrajine. O tem nas zelo slikovito podučijo opisi pokrajine v zaledju Trsta, kot so jo videli potniki, ki so potovali po južni železnici (Davis 1989). To je seveda močno pospešilo erozijo in povečalo vpliv burje. V zadnjih sto letih pa smo lahko priče ponovnemu zaraščanju gozda, kar je rezultat načrtnega pogozdovanja. Zanimiv je podatek, da ima občina Sežana, ki razen Tržaškega zajema skoraj ves matični Kras, več gozda kot je republiško povprečje. Kras in z njim tudi vsa arheološka dediščina sta torej v nekaj zadnjih tisočletjih preživela tri globalne ekosistemске spremembe. Seveda je to imelo velik vpliv na arheološki zapis, tako v sistemskem kot v arheološkem kontekstu (za definicijo pojmov sistemski kontekst: arheo-

loški kontekst glej Schiffer 1976). Če k temu dodamo še različne vzorce bivanja in gospodarjenja v zadnjih štirih tisočletjih na Krasu in še posebej izrazit poseg v okolje in tla v današnjem industrijskem času, potem lahko vidimo, kako kompleksen je problem pravilnega zajemanja podatkov.

Tehnika stratigrafskega izkopavanja, kot se uveljavlja od sedemdesetih let dalje, zelo ustrezno odgovarja na stalno prisotno zahtevo po čim večji objektivnosti v arheologiji. S stratigrafskimi izkopavanji mislimo na sistem izkopavanja in dokumentiranja po stratigrafskih enotah oziroma njihovih naravnih mejah, ki je bil v arheologiji na tak ali drugačen način prisoten že od samih pričetkov sistematičnih izkopavanj (Harris 1989, 23 - 45), vendar je šele s konceptom dokumentacije, kot se je v sedemdesetih letih razvil v anglosaškem svetu, izkazal svoj polni potencial. Dosedanje poznavanje prazgodovinskih gradišč na Krasu temelji predvsem na topografskih raziskavah in manj na izkopavanjih. Stanje je neprimerno boljše glede gradišč na Tržaškem Krasu, ki jih italijanski arheologi že dolga leta sistematično raziskujejo in izkopavajo (Slivje, Repentabor, Repnič, Katinara, Jelerji, Njivice,...glej npr. Ruaro Loseri et al. 1978, Montagnari Kokelj 1989). Pri nas praktično nimamo zgledov za raziskovanje gradišč na kraškem terenu, edina izjema so nekatera gradišča v Istri (Bačić 1970). Rezultate naših raziskav je treba nujno primerjati z rezultati na italijanski strani, kajti obe strani sta dela enotnega geografsko-morfološkega prostora z istim poselitvenim in kulturnim vzorcem. Pri tem je potrebno omeniti še nekaj. Italijanski arheologi, zaposleni v muzejih, zavodih za zaščito (Soprintendenze...), ali pa organizirani v skupine, ki delajo po pogodbi (Cooperative), so vsi po posebnem državnem odloku (Norme 1984) zavezani izvajanju in dokumentiranju izkopavanja po standardizirani tehniki, ki v celoti temelji na stratigrafskih načelih (enakovredno obravnavanje posameznih plasti ali elementov). S tega stališča so primerjave rezultatov z naše in italijanske strani še bolj učinkovite, če tudi sami izkopavamo in dokumentiramo na podoben način.

V tem članku ne nameravamo podajati poročila z izkopavanj, saj vse analize še niso opravljene (konec koncev Arheo ni namenjen takšnim vsebinam). V tem članku se bomo omejili le na nekatere specifične vidike in pro-

bleme stratigrafskih izkopavanj na kraških gradiščih.

Graček nad Famljami je prazgodovinsko gradišče z izrazitim kamnitim nasipom (obzidjem). Gradišče leži na skrajnem zahodnem delu Vremske doline v neposredni bližini ceste Divača - Vreme (koordinate 5423700 - 5058250). Prostorsko se gradišče nahaja na skrajnem vzhodnem koncu Divaške ravni, pod njim pa se razprostira relativno obsežno Vremsko polje. Graček leži na izrazito kraškem svetu, katerega geološka osnova so različne vrste apnencev. Danes je gradišče zelo poraščeno s hrastom in borom ter podrastjo, tako da je na določenih mestih neprehodno. V primerjavi s situacijo, ki jo je posnel Marchesetti, se ga skoraj ne da prepoznati (Marchesetti 1903, fot. 2 v prilogi). Gradišče je obdajalo obzidje iz zloženega kamenja. Tloris obzidja je imel videz elipse z daljšim premerom 90 m in krajšim premerom 50 m.

Izkopavanja na gradišču so bila zaščitna, saj mu je grozila nevarnost, da se bo SV del obzidja porušil. Ta del je

namreč močno poškodoval buldožer pri odnašanju kamenja iz S in V dela obzidja za podlago pri gradnji ceste v dolini. Posegi so bili tako koreniti, da je bila uničena praktično polovica obzidja (vsa S in V stran). Od celotnega obzidja je na tej strani ostala samo še manjša groblja, ki jo je buldožer prav tako močno prizadel. Poseg buldožerja je na celotnem S in V delu gradišča povsem uničil stratigrafske odnose med obzidjem in notranjostjo gradišča. Prav tako ni bilo mogoče ugotoviti širine in višine obzidja na tem delu. (primerjaj Sl. 1 in Sl. 2¹). Poleg strojnega izkopa so na ohranjenem delu obzidja vidni sledovi erozije, ki je prav tako močno vplivala na njegov današnji videz.

Med drugimi pomembnejšimi postdepozicijskimi procesi, ki so močno vplivali na oblikovanje arheološkega zapisa, omenjamo gradnjo manjših kamnitih ograd v notranjosti gradišča. Te ograde so bile narejene za vrtove s sadikami zelenjave, ki so jo domačini zaradi temperaturne inverzije v dolini zgodaj spomladi sadili na gradi-

Sl. 1: Graček, pogled na SV del obzidja z JV (1975).

Sl. 2: Graček, pogled na SV del obzidja z JV (1990).

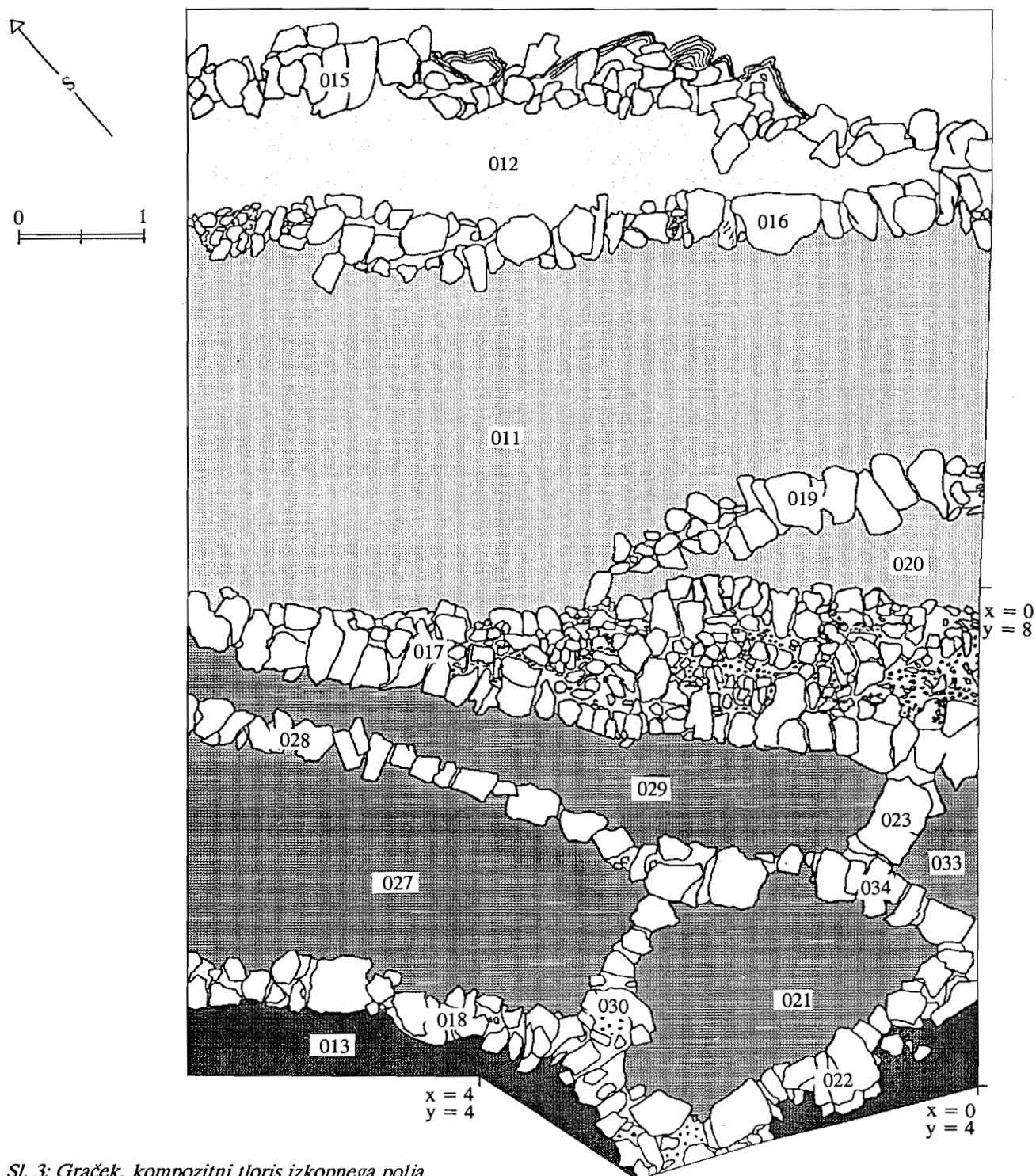
šču, kasneje pa sadike presajali v dolino. To prakso so domačini opustili po drugi vojni. Vsekakor je očitno, da so bile ograde zgrajene iz kamnja obzidja ali pa iz morebitnih ruševin v notranjosti. Obstaja tudi možnost (čeprav še ne v celoti potrjena), da so bile te ograde ponekod postavljene na mestu starejših zidov, saj smo pri čiščenju površine v bližini izkopnega polja pod eno od ograd odkrili ostanke starejšega zidu, ki ga nismo izkopavali, tako da še ne moremo dokončno potrditi, da gre za zid, ki je spadal k prazgodovinski naselbini. Zaradi povečane erozije in močnejšega delovanja burje v času, ko je bil izkrčen gozd, moramo računati tudi z odnašanjem prsti z najdišča. Te so se ponavadi akumulirale ob prvi večji oviri (v našem primeru ob obzidju). V zadnjih sto letih je proces obraten, saj se po celem Krasu znova širi gozd, kar je posledica načrtnega pogozdovanja, pa tudi opuščanja poljedelskih površin. Nanj zelo izrazito kaže majhen borov nasad (drevesa, visoka do 2 m) na veliki groblji na S strani gradišča. Nasad je izključno rezultat naravne regeneracije gozda v zadnjih nekaj letih. Vsekakor je tudi ponovno zaraščanje vplivalo na arheološki zapis. Res pa je, da je zaraščanje gozda po drugi strani najdišče tudi zaščitilo. Zaraščanje je vsekakor imelo za posledico večjo vlažnost prsti, debelejšo plast humusa, razraščanje korenin v globino, povečanje delovanja črvov in drugih živali v zemlji in podobno. Vse to je jasno imelo učinke na stratifikacijo plasti in na obstojnost najdb. Manjše motnje v arheološkem zapisu so naredile poti preko obzidja na J in SZ strani gradišča, nekaj recentnih vojaških vkopov, nekaj vkopov za telefonske stebre in onesnaževanje najdišča.

TEHNIKE IZKOPAVANJA IN DOKUMENTIRANJA

Že pri prvem grobem pregledu smo na različnih mestih ugotovili nekaj vrst zloženega kamnja, kar je dalo slutiti zidove. Med njimi nismo mogli razbrati nobenih stratigrafskih odnosov, še manj pa razumeti njihove funkcije. Vsekakor so bili narejeni v suhozidni tehniki, samo kamenje je bilo izbrano in ponekod tudi grobo obdelano. Ker smo bili zaradi posega buldožerja vezani predvsem na izkopavanje obzidja, smo večino časa pregledovali kamnite elemente in plasti (če v tem primeru

sploh lahko govorimo o plasteh). Samo izkopavanje je v bistvu pomenilo odstranjevanje kamnja z velike ruševinske groblje, vse dokler nismo naleteli na pravilneje zloženo kamenje. To je bilo pravzaprav tudi edino načelo ločevanja še obstoječih elementov od njihovih porušeni delov, saj je celotna groblja v bistvu predstavljala ruševinski element. Edine zemljene plasti, s katerimi smo imeli opravka, so se nahajale v notranjosti najdišča, pa še to v večjih relativnih globinah, ko smo se približevali geološki osnovi.

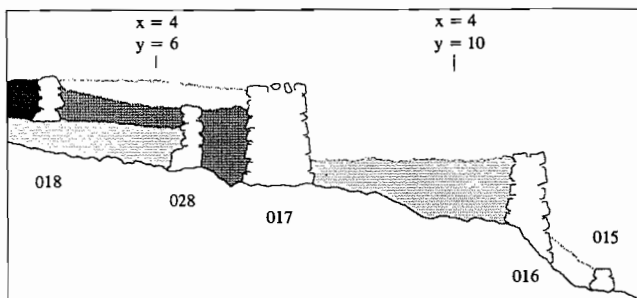
Večino časa smo posvetili raziskovanju obzidja oziroma njegovih ostankov. Delo je bilo zelo počasno in natančno, saj je bilo zelo težko v 'kupu kamnja' ločiti še stoječe ostanke zidov od njihovih ruševin. Zidove se je dalo prepoznati le po pravilno zloženih kamnih (ali v vrstah ali pa eden na drugem), toda tudi tega načela se ni dalo povsod uporabiti. Glavna težava je bila v tem, da se kamni, ki so bili deli obzidja, po dimenzijah sploh niso razlikovali od nasutij ali polnil, medtem ko je bila ruševinska plast tako ali tako premešana. Že kmalu na začetku smo ugotovili, da segajo zgornje višine zidov pravzaprav do današnjega površja. Tega se ni dalo videti pri samem pregledu površine, saj smo morali odstraniti nekaj ruševine, da so med vso to množico kamnja prišle do izraza pravilne linije struktur. Velik problem so nam predstavljali zidovi, ki so bili različno ohranjeni v višino. Zid SE 017 je npr., kot smo kasneje ugotovili, segal do površine groblje. Enako je veljalo za SE 016, 018 in 025. Da bi se odkrili drugi zidovi: SE 030, 022, 034, 023, 028, 019, 015, pa je bilo potrebno različno globoko odstranjevati kamenje z groblje. Za ohranjenost višino nobenega od zidov ne moremo reči, da predstavlja dejansko višino ob izgradnji. V postopku odkrivanja smo se obnašali precej maksimalistično. Kadarkoli smo naleteli na kaj 'sumljivega' oziroma na kaj, kar je 'dišalo' po zidu, smo nadaljevali delo, kot da bi res imeli opravka z njim ali s kako drugo strukturo. Kasneje se je ta domneva izkazala za pravilno ali nepravilno, toda zaradi tega na najdišču nismo delali večjih napak, le samo delo je potekalo počasneje. S tako 'izgubo časa' smo se zavarovali pred uničenjem pravih ostankov zidov ali drugih grajenih struktur. Če smo želeli čim bolj natančno razumeti še obstoječe gradnje, je bil to pravzaprav edini način dela.

Sl. 3: Graček, kompozitni tloris izkopnega polja.

Edine arbitrarne odločitve, ki smo jih izvedli, so bile dimenzije izkopnega polja in lokaliziranje preseka II, pa tudi linijo le- tega je v grobem definiral poseg buldožerja, mi pa smo jo samo izravnali in očistili presek.

Precejšnje probleme pri izkopavanju in še posebej pri dokumentiranju nam je povzročal velik padec, pravzaprav velika terasa, ki jo je naredil buldožer. Terasa je bila visoka 3 - 4 m. Končna situacija, ki smo jo odkrili, je predstavljena na kompozitnem tlorisu (Sl. 3) ter na kumulativnem preseku (Sl. 4)². SE 028, 017, 019, 016 in 015 predstavljajo posamezne zidove oziroma dele obzidja, SE 029, 020, 011 in 012 pa nasutja večjega kamenja in drobirja med zidovi. Ostale stratigrafske enote (SE 018, 025, 024, 027, 030, 022, 034, 033, 023 in 021) so plasti in elementi v notranjosti gradišča. Funkcija obzidja je bila dvojna: zaščita in statična opora, saj smo ugotovili, da je bilo obzidje zgrajeno v seriji različno visokih teras. Podobne primere opazimo na Tržaškem Krasu (Repentabor, Repnič, Slivje).

Sl. 4: Graček, kumulativni presek.

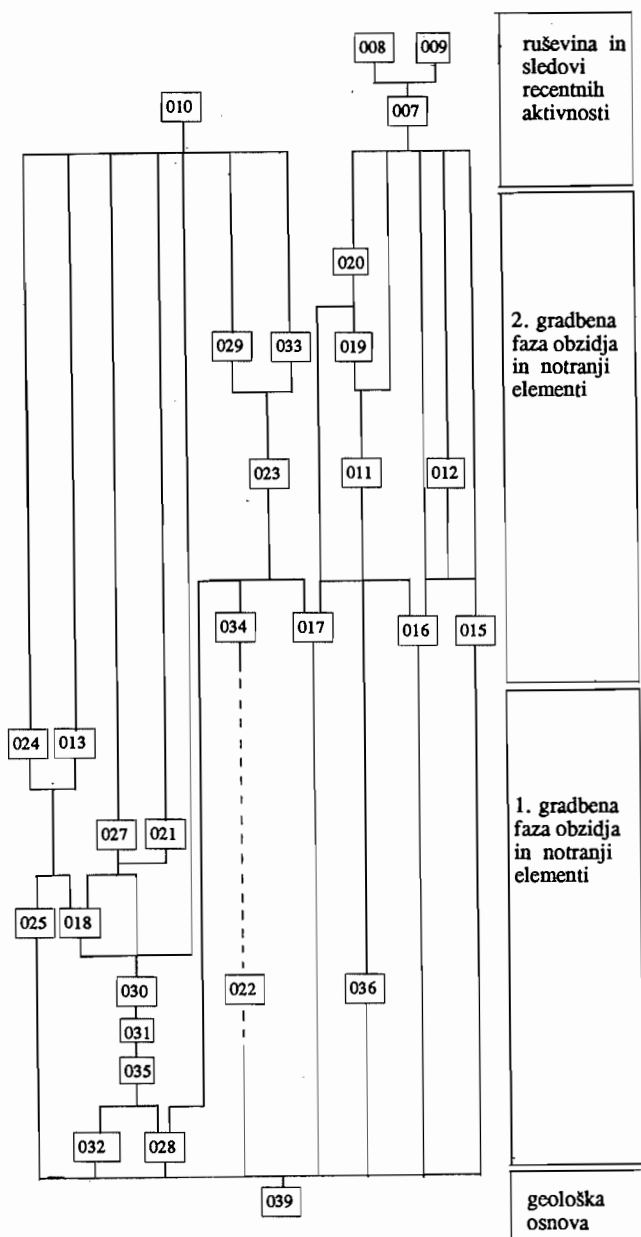
Pri definiranju stratigrafskih odnosov med posameznimi elementi smo ugotovili dve glavni gradbeni fazi na tem delu najdišča:

I. faza: starejša faza gradnje, njen glavni element predstavlja zid SE 028, ki je povezan z elementi SE 027, 021, 030, 035, 022. Zid SE 028 smo interpretirali kot najstarejše obzidje, čeprav je v tem primeru težko govoriti o pravem obzidju. Očitno je, da je naselbino nekaj časa obdajal šibkejši zid iz manjšega števila leg kamena.

II. faza: v tej fazi dobi obzidje svojo monumentalno podobo, saj je široko približno 6 m. Glavni element te faze je zid SE 017, na katerega se navzven vežejo zidovi SE 016 in 015. Vsi trije zidovi tvorijo jasno razločne terase. Zid SE 019 je samo podpora zidu SE 017, saj na tem mestu pobočje pada v dveh smereh (proti J in V).

Na kompozitnem tlorisu so predstavljeni samo različni zidovi oziroma zidani elementi v notranjosti gradišča. Nasutij in plasti nismo predstavljali, ker so tudi te pretežno kamnite in bi povzročale veliko zmešnjavo na risbi; predstavljene so samo s številko svoje stratigrafske enote. Za pravilno branje kompozitnega tlorisa si moramo pomagati tudi z matriko (Sl. 5), ki kaže kronološka zaporedja med posameznimi stratigrafskimi enotami oziroma posameznimi dogodki v gradnji. Toda če želimo bolj celovito razumeti izkopavanja, potrebujemo še dodatno dokumentacijo. To sta predvsem seznam stratigrafskih enot ter opis vsake stratigrafske enote posebej. Ti podatki se nahajajo na posebnih obrazcih, ki spadajo med temeljno terensko dokumentacijo in jih na tem mestu ne bomo predstavljali (glej tu Grosman in Stančič, sl. 1-3). Seveda je bilo glavno načelo izkopavanja in dokumentiranja enakovredno obravnavanje vsake enote, ne glede na njen pomen, funkcijo, ohranjenost, dimenzije ali naravo.

Pri slikovnem dokumentiranju smo največkrat uporabljali fotografijo (naris in tloris). Na ta način smo fotografirali vsako enoto in fotografije razvijali v merilu 1:20. Predstavljeni kompozitni tloris je pravzaprav prenos stanja na fotografijah. Risali smo samo v primerih, ko nismo mogli posneti zadovoljive fotografije. Fotografiranje se je izkazalo za dovolj natančen, hkrati pa tudi hiter način dokumentiranja tlorisov posamezne enote. Fotografirali smo vertikalno (s pomočjo lestev), ob vsakem posnetku pokrili do 2×2 m, dobljene fotografije pa smo sestavljali. Ob takšnem dokumentiranju je jasno, da moramo imeti na voljo že razvite fotografije, če želimo pravilno načrtovati nadaljnjo strategijo izkopavanja. Zato smo približno vsak tretji dan fotografije razvijali v temnici Osnovne šole v Sežani, medtem ko smo filme razvijali kar v kopalnici hiše, kjer smo bivali v času izkopavanja. Delo bi nam zelo olajšal A-stativ za vertikalno fotografiranje, vendar ga zaradi močno padajčega terena na tem najdišču nismo mogli uporabiti.

Sl. 5: Graček, matrika odnosov med SE.

Na najdišču je ves čas delala skupina štirih ljudi (3 arheologi in delavec). Dvakrat sta nam za konec tedna priskočili na pomoč sodelavki z Oddelka za arheologijo. Izkopavanja so trajala neprekinjeno 29 dni.

PREMIČNE NAJDBE

Premične najdbe so predstavljali fragmenti keramike in živalskih kosti. V tem članku ne nameravamo podajati zaključkov, ki nam jih najdbe ponujajo, opozarjamo pa na okoliščine, ki spremljajo problem njihovega dokumentiranja na Gračku.

Veliko najdb se je nahajalo že na površini groblje. Tja so prišle zaradi erozije, porušenja in posega buldožerja, tako da nismo mogli ugotoviti njihovega izvora (kateri stratigrafski enoti pripadajo), večino najdb pa smo pripisali posameznim stratigrafskim enotam.

Načeloma velja: če poznamo stratigrafsko zaporedje enot (t.j. kronološko zaporedje), potem imamo urejen tudi interni kronološki niz najdb na najdišču. To sicer zelo uporabno pravilo moramo v našem primeru jemati z rezervo, saj smo opazili intenzivni pojav infiltriranja v kamnitih plasteh in nasutjih. Infiltriranje najdb pomeni 'prehajanje' najdb iz ene stratigrafske enote v drugo, največkrat iz višje stratigrafske enote v nižjo (razlogi za to so v postdepozicijskih procesih). To pomeni, da vseh najdb v eni stratigrafski enoti ne smemo jemati kot zaključeno zbirko, ki je bila odložena hkrati s kontekstom enote, saj se vanjo vrivajo stratigrafsko mlajše najdbe. Ta pojav je bil na Gračku relativno pogost pri kamnitih elementih (plasteh in nasutjih). Neposredne dokaze za to smo našli v najdbah recentne kovine in stekla ter v borovih semenih, ki so se nahajale v veliko starejših prazgodovinskih plasteh. V zemljenih plasteh tega pojava nismo zasledili. Na precejšnjem številu najdb smo zasledili tudi apneno oblogo, kar je prav tako posledica postdepozicijskih procesov.

Grobo datacijo najdišča smo izvedli s pomočjo keramičnih najdb. Vse te sodijo med t.i. 'kaštelirsko keramiko', ki je značilna za vsa gradišča na Krasu in v Istri. Na Gračku smo našli predvsem posode z grobo teksturo z veliko primesmi peska. Največkrat so bili to deli ostenja posod, zelo redko pa ustja ali dna. Ornamentiranih pri-

Literatura

merkov razen nekaj izjem (kanelure na obodu, vrezi na ustju posode), nismo našli. Poleg ostankov posod so bili številni tudi fragmenti keramičnih svitkov in kosi hišnega lepa. Okvirno starost najdb in s tem gradišča postavljamo v pozno bronasto dobo in v starejšo železno dobo.

Z izkopavanji smo dobili dober vpogled v gradbene tehnike in zidavo obzidja. V samo notranjost gradišča smo posegli premalo, da bi zasledili ostanke hiš ali drugih zgradb. Edina izjema je lahko zid SE 025 in plast SE 024 ob njem, ki skupaj z zidom SE 018 jasno tvorita vogal (glej Sl. 3).

Izkopavanja na Gračku so bila specifična v več pomenih. Treba je bilo razumeti številne postdepozicijske procese, infiltracijo najdb, učinke uničenja in predvsem ločevati med ohranjenimi ostanki in ruševino v velikem kupu kamena. Prirejena metoda stratigrafskih izkopavanj se je v našem primeru izkazala kot edina zadovoljiva metoda, ki omogoča bolj celovito razumevanje gradbene zgodovine na enem delu najdišča. Zaradi posegov buldožerja, ko je nastalo veliko arbitrarnih površin in linij (mejnih površin uničenja), si nismo smeli še sami privoščiti postopka s podobnimi posledicami, če smo želeli razumeti stratigrafske dogodke v izkopnem polju.

Opombe:

1. Fotografijo (Sl. 1) nama je prijazno odstopila Nada Osmuk, za kar se ji najlepše zahvaljujemo.

2. Poudariti velja, da smo kumulativni presek v celoti izdelali po izkopavanju na podlagi podatkov o zgornjih in spodnjih mejnih površinah posameznih stratigrafskih enot.

Predrag Novaković
Peter Turk

ANTI, C. 1966. *Propedeutica archeologica*, Ceram, Padova.

BAČIĆ, B. 1970. "Prilozi poznavanju prahistorijske gradinske fortifikacije u Istri", *Adriatica Praehistorica et Antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*, 215 - 226.

BARKER, PH. 1980. *Antiquity* LIV, 210, 19-20.

BARKER, PH. 1981. *Tecniche dello scavo archeologico*, Longanesi, Milano.

BARKER, PH. 1982. *Techniques of archaeological Excavation*, 2. izdaja, London.

BARKER, PH. 1986. *Understanding archaeological Excavations*, London.

BECATTI, G. 1950. "Archeologia", v *Cinquant'anni di vita intellettuale italiana (1896 - 1946)*, II, Napoli, 193 ss.

BERCE, R. 1951. "Tehnična dokumentacija na arheološkem terenu", *Zbornik zaštite spomenika kulture* II, 125 - 142.

BIANCHI BANDINELLI, R. 1964. "Prefazione" k *Civiltà scomparse. L'archeologia nell'Urss*, Editori Riuniti, Roma.

BIANCHI BANDINELLI, R. 1966. "Situazione e prospettive della ricerca archeologica in Italia", *Ulisse* XIX, 57.

BIANCHI BANDINELLI, R. 1973. "L'archeologia come scienza storica", *Rendiconti adunanze solenni, Accademia dei Lincei* VII, 9, 717 ss. Ponatisnjeno kot Prefazione v Bianchi Bandinelli 1976, XIII ss.

BIANCHI BANDINELLI, R. 1974. V *L'Italia storica e artistica allo sbaraglio*, De Donato, Bari, 272 ss.

BIANCHI BANDINELLI, R. 1975. "Sensibilizzazione dell'opinione pubblica in merito all'importanza dei beni archeologici", v *Regioni e beni archeologici. Atti del convegno regionale dei gruppi spontanei di ricerca archeologica, Firenze 1972*, Firenze, 33 ss.

BIANCHI BANDINELLI, R. 1976. *Introduzione all'archeologia classica come storia dell'arte antica*, Laterza, Bari.

BONI, G. 1901. "Il metodo negli scavi archeologici",

- Nuova antologia* 16, julij 1901. Ponatisnjeno v letu 1913.
- BROGLIO, G. P. et al. 1982. "Sequenza insediativa romana e altomedioevale alla Pieve di Manerba (BS)", *Archeologia medievale* IX, 237 ss.
- CARANDINI, A. 1975. *Archeologia e cultura materiale*, De Donato, Bari.
- CARANDINI, A. 1977a. "Per una 'carta dello scavo archeologico' 1976. Appunti preliminari da sottoporre a discussione", *Archeologia medievale* IV, 257 - 261.
- CARANDINI, A. 1977b. "Contro lo sterro e per lo scavo", *Ostia IV, Studi miscellanei* 23, De Luca, Roma, 419 - 424. Tudi v Carandini 1975 (2. ponatis iz leta 1979, 304 - 316).
- CARANDINI, A. 1981. *Storie dalla terra*, De Donato, Bari.
- CARANDINI, A. 1982. "Intervento", *Opus* I/2.
- CARANDINI, A. in SETTIS, S. 1979. *Schiavi e padroni nell'Etruria romana*, De Donato, Bari.
- CERAM, C. W. 1980. *Pokopane kulture*, DZS, Ljubljana.
- CHILDE, V. G. 1960. *I frammenti del passato*, Feltrinelli, Milano.
- COARELLI, F. 1976. "Ranuccio Bianchi Bandinelli", *Belfagor* XXXI/4, 438 - 439.
- COARELLI, F. 1982. "Topographie antique et idéologie moderne: le Forum romain revisité", *Annales E.S.C.* 37, 724 ss.
- COURBIN, P. 1969. "La fouille", v *L'archéologie. Découverte des civilisations disparues*, G. Charles-Picard (ed.), Paris, 73 - 89.
- COURBIN, P. 1971. "La diffusion du système Wheeler", *Archeologia* 38, 44 - 51.
- CRAWFORD, O. G. S. 1960. *Archaeology in the Field*, Phaenix House, London.
- CUNJA, R. 1989. Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu kapucinskega samostana v Kopru, *Koper med Rimom in Benetkami*, katalog razstave, Koper.
- ČEH, M., GVOZDANOVIČ, T. in KOSMA-TIN-FRAS, M. 1989. "Tehnike digitalne obdelave posnetkov - orodje v rokah fotogrametra", *Geodetski vestnik* 33, 122 - 132.
- ĆOROVIĆ LJUBINKOVIĆ, M. in GARAŠANIN, M. 1950. "O problematici arheološkega iskopavanja", *Zbornik zaštite spomenika kulture* I, 23 - 26.
- D'AGOSTINO, B. 1981. "Introduzione" k Barker 1981.
- DANIEL, G. 1981. *A short history of archaeology*, Thames & Hudson, London. Italijanski prevod: *Storia dell'archeologia*, Rizzoli, Milano 1982.
- DAUX, G. 1966. *Histoire de l'archéologie*, Puf, Paris (4. ponatis).
- DAVIS, J. C. 1989. *Vzpon z dna: slovenska kmečka družina v dobi strojev*.
- DE BOÜARD, M. 1975. *Manuel d'archéologie médiévale*, Paris.
- DULAR, J. 1985. *Arheološka topografija Slovenije; topografsko področje XI (Bela Krajina)*, Ljubljana.
- EL-HAKIM, S. F. 1985. "A Photogrammetric Vision System for Robots", *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing* 51, 545 - 552.
- EL-HAKIM, S. F. 1986. "Real-Time Image Metrology with CCD Cameras", *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing* 52, 1757 - 1766.
- FERDIÈRE, A. 1980. "La fouille, pour quoi faire?", v *L'archéologie aujourd'hui*, A. Schnap (ed.), Hachette, Paris, 23 - 60.
- FRÉDÉRIC, L. 1980. *Manuale pratico di archeologia*, Mursia, Milano (3. ponatis).
- GABROVEC, S. 1960/61. "Tehnična metoda izkopavanja v Stični", *Varstvo spomenikov* 8, 74 - 78.
- GABROVEC, S. 1974. "Naselbinska izkopavanja v Stični (Metoda izkopavanja)", *Varstvo spomenikov* 17-19/1, 25 - 40.
- GAMS, I. 1989. Dežni žlebiči kot pokazatelj starosti deforestacije, *Geografija in aktualna vprašanja prostorskega razvoja*, Ljubljana, 127 - 139.
- GARAŠANIN, M. 1969. "Neke primedbe o stratigrafskom metodu", *Starinar* XX, 115 - 118.

- GHIRARDINI, G. 1912. *L'archeologia nel primo cinquantennio della nuova Italia*, Tip. naz. Bertero, Roma.
- GOVEDARICA, B. 1988. "Klisura/Kadića brdo", *Arheološki pregled* 29, 92 - 95.
- GROSMAN, D. 1990. "Dobrodošli, obiskovalci!", *Arheo* 11, 1990, 35 - 36.
- GRUEN, A. 1988. "Towards Real-Time Photogrammetry", *Photogrammetria* 42, 209 - 244.
- GULLINI, G. 1977. "Archeologia oggi", *Atti Accademia Scienze Torino* 111, 33 - 51.
- HARRIS, E. C. 1979. *Principles of Archaeological Stratigraphy*, Academic Press (London) Ltd.
- HARRIS, E. C. 1983. *Principi di stratigrafia archeologica*, NIS, Roma.
- HARRIS, E. C. 1989. *Načela arheološke stratigrafije*, Slovensko arheološko društvo, Ljubljana.
- HORVAT, M. 1991. "Ljubljanski grad", *Varstvo spomenikov* 33, v tisku.
- HUDSON, P. 1979. "Contributo sulla documentazione dello scavo: problemi di pubblicazione e della formazione dell'archivio archeologico nell'esperienza inglese", *Archeologia medievale* VI, 329 ss.
- HUDSON, P. 1981. *Archeologia urbana e programmazione della ricerca: l'esempio di Pavia*, All'insegna del giglio, Firenze.
- JOHNSON, I. 1984. "MINARK: A database system for archaeologists", *Advances in Computer Archaeology* 1, 12 - 28.
- JOSIPOVIČ, D. 1990. "O teoriji in praksi, metodologiji dela, kultu mrtvih in še čem", *Delo*, 29. 3. 1990, 15.
- JOULIAN, F. 1988. "Video et Archéologie", *Les nouvelles de l'archéologie* 32, 54 - 56.
- KLEMENC, J. 1964/65. "Gerhard Bersu", *Arheološki vestnik* 15/16, 339 - 340.
- KOSMATIN-FRAS, M. 1988. "Teoretične osnove izdelave digitalnega ortofoto", *Geodetski vestnik* 32, 25 - 30.
- LAMBOGLIA, N. 1964/65. "Uno scavo didattico dietro la Curia Senatus e la topografia del Foro di Cesare", *Rendiconti Pontificia Accademia di Archeologia* XXXVII, 105 ss.
- LEROI-GOURHAN, A. 1961. *Gli uomini della preistoria*, Feltrinelli, Milano.
- LEVITAN, B. 1982. *Sieving & Sampling Programe*, Western Arch. Trust, Occasional Papers No.10, Bristol.
- MAETZKE, G., RYSIEWSKA, T., TABACZYNSKI, S., URBANCZYK, P. 1977. "Problemi dell'analisi descrittiva nelle ricerche sui siti archeologici pluristratificati", *Archeologia medievale* IV, 7 ss.
- MAIURI, A. 1937. "Principi generali sul metodo dello scavo archeologico", *Cooperazione intellettuale VII-VIII*, 57 ss.
- MANACORDA, D. 1982a. "Cento anni di ricerche archeologiche italiane: il dibattito sul metodo", *Quaderni di storia* 16, 85 - 119.
- MANACORDA, D. 1982b. "Per un'indagine sull'archeologia italiana durante il ventennio fascista", *Archeologia medievale* IX, 443 - 470.
- MANACORDA, D. 1982c. "Aspetti dell'archeologia italiana durante il fascismo", *Dialoghi di archeologia n.s. IV*, 89 - 96.
- MANACORDA, D. 1982d. *Archeologia urbana a Roma: il progetto della Crypta Balbi*, All'insegna del giglio, Firenze.
- MARCHESETTI, C. 1903. *I castelli preistorici di Trieste e della regione Giulia*, Trst.
- MIKL CURK, I. 1974. "O strokovnem srečanju 'arheološko izkopavanje' januarja 1973", *Varstvo spomenikov* 17-19/1, 5 - 6.
- MOBERG, C. A. 1990. *Uvod v arheologijo*, Slovensko arheološko društvo, Ljubljana.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. (ed.) 1989. *Il Carso goriziano tra protostoria e storia*, katalog razstave, Gorica.
- MOREL, J. P. 1982. "Un débat à Paris sur Società romana e produzione schiavistica", *Quaderni di storia* 16, 319 ss.
- MUSTILLI, D. 1964. "La scienza archeologica di fronte ai nuovi metodi di ricerca", *Tecnica e diritto nei proble-*

mi della odierna archeologia, Venezia 1962, Roma.

NORME, 1984. *Norme per la redazione della scheda del saggio stratigrafico*, Ministero per i beni culturali e ambientali (Istituto centrale per il Catalogo e documentazione, Soprintendenza Archeologica di Roma), Rim 1984

NOVAKOVIĆ, P., ĐORĐEVIĆ, A., STANČIČ, Z. in NABERGOJ, T. 1987. "Theoretical Archaeology Group '87", *Arheo* 6, 38 - 40.

OLSEN, O. 1980. "Rabies archaeologorum", *Antiquity* LIV, 210, 15 - 19.

PALLOTINO, M. 1963. *Che cos'è l'archeologia*, Sansoni, Firenze.

PALLOTINO, M. 1970. "Archeologia 1970", *Archeologia classica XXII*, 16 - 17.

PARROT, A. 1959. *Scoperta dei mondi sepolti*, Sansoni, Firenze.

PETRU, P. 1960. "Zametki ljubljanskega gradu", *Kronika IX/3*, 182 - 187.

PETRU, P. 1974. "Terenska arheološka dokumentacija - risbe in opisi", *Varstvo spomenikov 17-19/1*, 41 - 46.

PINON, P. 1981. "Comment fouillait-on? au 18e et au début du 19e siècle", *Archeologia* 158, 17 - 26.

RUARO LOSERI, L., MORETTI, M., GERDOL, R., STACUL, G. 1978. *I castellieri di Nivize, Monte Grisa, Ponte S. Quirino*, Trst.

SCHIFFER, M. B. 1976. *Behavioral Archaeology*, Academic Press, New York.

SCHMID, W. 1913. "Emona, erster Teil", *Jahrbuch für Altertumskunde VII*, 61 - 217.

SCHMID, W. 1915. "Die Ringwalle des Bacherndgebietes", *Mitteilungen der prahistorischen Kommission II/3*, 365 - 390.

SETTIS, S. 1981. "Introduzione", k Himmelmann N., *Utopia del passato*, De Donato, Bari.

SHERRATT, A. 1982. *Antiquaries Journal* 62/1.

SITE MANUAL, 1982. *Archaeological Site Manual : Part I - The Written Record*, London.

SLABE, M. 1975. "Sondiranje z arheološko metodo na ljubljanskem gradu", *Varstvo spomenikov* 20, 267 - 274.

SLAPŠAK, B., ŠIVIC, P. in MRAVLJE, D. 1983. "Stereofotogrametrija", *Arheo* 3, 26 - 30.

STANČIČ, Z. 1989a. "Cilji in smisel fotogrametrične dokumentacije arheoloških izkopavanj", *Varstvo spomenikov* 31, 101 - 108.

STANČIČ, Z. 1989b. "Computervision - Intra-site Plans Production", *Oxford: Archaeological Computing Newsletter* 20, 1 - 10.

STANČIČ, Z. in ŠIVIC, P. 1989. "Photogrammetric Documentation of Archaeological Excavations", v Contributions of modern photogrammetry, remote sensing and image processing methods to the architectural and urban heritage, Comité International de Photogrammetrie Architectural (ed. Hadjiev G.), Sofia, Bolgarija, 214 - 223.

SZOMBATHY, J. 1913. "Altertumsfunde aus Hohlen bei St. Kanzian im Osterreichischen Kustenlande", *Mitteilungen der prahistorischen Kommission II/2*, 1913, 127 - 190.

ŠRIBAR, V. 1961. "Staroslovensko grobišče v Črnomlju", *Situla* 4.

ŠRIBAR, V. 1974. "Ob dokumentaciji arheološkega odkrivanja freisinškega trga Otok pri Dobravi - Gutenwerth", *Varstvo spomenikov 17-19/1*, 7 - 18.

ŠRIBAR, V. 1976. "K problemu dokumentacije najdb v naseljih", *Varstvo spomenikov* 20, 235 - 238.

ŠRIBAR, V. 1977. "Novi stativ za ortografsko fotografiranje", *Varstvo spomenikov* 21, 141 - 143.

ŠRIBAR, V. 1981. "Izpopolnitev opreme za izkopavanje", *Varstvo spomenikov* 23, 117 - 120.

ŠRIBAR, V. 1989. "Stativ A za ortografske posnetke pri arheoloških izkopavanjih", *Arheo* 8, 16 - 22.

TASIĆ, N. in JOVANOVIĆ, B. 1979. *Metodologija istraživanja u praistorijskoj arheologiji*, Balkanološki institut, Beograd.

TURK, I., DIRJEC, J. in CULIBERG, M. 1988/89. "Divje babe I - novo paleolitsko najdišče in skupinsko

grobišče jamskega medveda", *Arheološki vestnik* 39/40, 13 - 59.

VALIČ, A. 1974. "Arheološka dokumentacija pri izkopavanjih staroslovanskega grobišča v Kranju", *Varstvo spomenikov* 17- 19/1, 47 - 50.

WISEMAN, T. P. 1981. "The first Director of the British School", *Papers of the British School at Rome XLIX*, 144 ss.

WOOLLEY, L. 1957. *Il mestiere dell'archeologo*, Einaudi, Torino.